tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2026, c. 12, s. 1: 179-204

Fukaha Arapçayı Yozlaştırdı mı?: İbn Berrî'nin Fukahaya Yönelik Dilsel Eleştirileri

Did the Jurists Corrupt Arabic?: Ibn Barrī's Linguistic Criticisms of the Jurists

Ünal Şahin

Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku ABD,

Assoc. Prof., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of İslamic Law

mail@mail.com

ORCID: 0000-0001-6741-4943

DOI: 10.47424/tasavvur.1889447

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Şubat / February 2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Nisan / April 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Şahin, Ünal. "Fukaha Arapçayı Yozlaştırdı mı?: İbn Berrî'nin Fukahaya Yönelik Dilsel Eleştirileri". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2026): 179-204. https://doi.org/10.47424/tasavvur.1889447

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: http://dergipark.gov.tr/tasavvur | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Ünal Şahin.

Bu makale Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. This journal published by Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Fukaha Arapçayı Yozlaştırdı mı?: İbn Berrî'nin Fukahaya Yönelik Dilsel Eleştirileri

Öz

Dil, insanın özsel bir niteliği olup, onu âlem-i imkân dâhilindeki diğer canlılardan ayıran en temel vasıflarındandır. İfadelerin doğru, açık ve etkili biçimde iletilebilmesi, dilin yapısal özelliklerinin ve inceliklerinin bilinmesine bağlıdır. Özellikle Arapçada dilin normatif yapısına vukûfiyet, meramın sahih biçimde aktarılmasına, ifadelerin güç kazanmasına, belâgat ve fesahat zevkinin ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Fakat her bireyde dile hâkimiyet aynı seviyede olmadığından, dilin korunması amacıyla nahiv âlimleri birtakım ilkeler belirlemiş, bu ilkelerin dışında kalan kullanımlar ise dilin normlarını tayin eden otoriteler tarafından "*lahn/hata*" olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada, İbn Berrî (ö. 582/1187) tarafından fukahanın dilsel kullanımlarında hataya düştükleri iddiasıyla gündeme getirdiği kelimeler mukayeseli olarak ele alınmakta, söz konusu hataların fakihlerin eserlerindeki yansımaları incelenmekte ve ileri sürülen iddialar somut örnekler üzerinden karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmektedir. Makalede konu, İbn Berrî'nin *Ġalatü'd-duʿafâʾ mine'l-fukahâʾ* adlı eseri çerçevesinde ele alınmıştır. Müellifin fakihleri merkeze alması ve onlara yönelttiği dilsel eleştiriler, makalenin hacmi de dikkate alınarak belli başlı örneklerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca müellifin tenkitleri belirli tematik başlıklar altında tasnif edilerek, söz konusu hususlar fakihlerin ve lügat âlimlerinin eserleri üzerinden sistematik bir incelemeye tâbi tutulmuştur. İbn Berrî, fakihlerin çeşitli dilsel hatalara düştüklerini ileri sürerek birçok hatalı kullanımı onlara nispet etmiştir. Ancak söz konusu iddianın mutlak bir geçerlilik taşımadığı anlaşılmaktadır. Zira bu kullanımların önemli bir kısmı, hatalı olmaktan ziyade mevcut dilsel imkânlar içerisinden yapılmış farklı tercihler olarak yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Nahiv, İbn Berrî, Galat, Dilin Yozlaşması.

Did the Jurists Corrupt Arabic?: Ibn Barrī's Linguistic Criticisms of the Jurists

Abstract

Language is an essential attribute of human beings and one of the most fundamental characteristics that distinguish them from other living beings within the realm of existence. The accurate, clear, and effective communication of expressions depends on a thorough understanding of the structural features and nuances of language. Particularly in Arabic, proficiency in the normative structure of the language enables the authentic transmission of intent, empowers expressions, and allows for the emergence of eloquence and fluency. However, since linguistic competence is not uniform across all individuals, grammarians established certain principles to preserve the language; usages falling outside these principles were categorized as "solecism/error" (lahn) by the authorities who determine linguistic norms. In this study, the words that Ibn Berrī (d. 582/1187) brought into discussion on the grounds that jurists made errors in their linguistic usage are examined comparatively; the reflections of these alleged errors in the works of jurists are analyzed, and the claims put forward are evaluated comparatively through concrete examples. The issue is discussed within the framework of Ibn Barri's work titled *Ghalat al-Du'afa' min al-Fuqaha'*. Considering the scope of the article, the author's focus on jurists and his linguistic criticisms are limited to certain key examples. Furthermore, the author's critiques are classified under specific thematic headings, and these matters are subjected to a systematic investigation through the works of both jurists and lexicographers. Ibn Barri attributed many "erroneous" usages to jurists, claiming they fell into various linguistic mistakes. However, it is

understood that these claims do not possess absolute validity. Indeed, a significant portion of these usages can be considered alternative preferences within the existing linguistic possibilities rather than outright errors.
Keywords: Islamic Jurisprudence, Arabic Grammar, Ibn Barri, Solecism, Linguistic Corruption.

Giriş

Dil, iletişimin en önemli ve en tabiî aracı olagelmiştir. Dil, bu fonksiyonlarının yanı sıra Tanrı'nın hitabının forma büründüğü alan olmuştur. Bu nedenle diğer dillerin aksine ilahî hitabı taşıyan dillere kutsallık atfedilmiştir.[1] Bu anlamda Arapça da önemli bir dil kabul edilmiştir. Zira Arapçanın Kur'ân'ın dili oluşu, Arapçaya hem kutsallık hem de dilsel norm bakımından farklı bir mahiyet kazandırmıştır. Söz konusu hususlar dilcileri erken dönemden itibaren konu özelinde önemli tematik çalışmalara sevk etmiştir.

Arapçanın fasih yapısını korumak gayesiyle Müslüman âlimler erken dönemlerden itibaren ciddi mesai sarf etmiş ve dilin otantik kullanımını kayıt altına almışlardır. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) eserini telif ettiği tarih dikkate alındığında, bu alandaki çalışmaların ne denli erken bir safhada başladığı açıkça görülmektedir. Devam eden süreçte sadece dilin kurallarını belirlemekle yetinilmemiş, aynı zamanda lehçe farklılıkları, şiir örnekleri ve bedevî dilinin canlı tanıklıkları da derlenerek Arapçanın sahih örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece dil, Kur'ân ve Sünnet'in doğru anlaşılmasına hizmet eden ilmî bir disiplin haline gelmiş; nahiv, sarf ve lügat alanında müstakil çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Halîl b. Ahmed'in hocası Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793), talebesi Sîbeveyhî (ö. 180/796) ve diğer nahivcilerin katkılarıyla dilin sistematik çerçevesi oluşturulmuş, bu çerçeve hem İslamî ilimlerde istinbat faaliyetlerine hem de edebî zevkin korunmasına zemin teşkil etmiştir. Zikri geçen ilimlerin oluşmasının en temel sebebinin dilin bozulmasının önüne geçmek kaygısı olduğu bilinmektedir.[2] Sarf ve nahiv ilmi de bu hedef doğrultusunda dilbilimciler tarafından geliştirilmiş, Arapçanın safiyetinin korunması temel amaç olarak benimsenmiş ve bu husus, dilin kurallarının sistematik bir şekilde belirlenmesi ve gelecek nesillere doğru aktarılmasını sağlamıştır.[3] Binaenaleyh nahivciler, dilin yapısal bütünlüğünü koruyarak sarf ve nahiv kurallarını titizlikle tespit etmiş, böylece hem Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in doğru anlaşılmasını hem de günlük iletişimde dilin bozulmadan kullanılmasını sağlamayı amaçlamışlardır.[4]

---

1 Konu hakkındaki farklı değerlendirmeler için bk. Muhammet Çelik, "Dillerin Eşitliği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 35 (29 Şubat 2024), 410-424.

2 Ebû el-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Madâʾ el-Lahmî el-Kurtubî İbn Madâ', *er-Redd ale'n-Nuhât* (Kahire: Daru'l-itisâm, 1399/1979), 64; Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* (Dımaşk: Mektebetü'l-Asriyye, 1433), 4.

3 Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Hamlâvî, *Şeze'l-Arf fi fenni's-sarf* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 11.

4 Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 24-25.

Bu ilmî faaliyetler, Arapçanın sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda dinî metinlerin yorumlanmasında vazgeçilmez bir referans kaynağı olarak konumlanmasına zemin hazırlamıştır. Dilin otantik kullanımının tedvin edilmesi, lafızların anlam sınırlarının tayin edilmesine, mana çeşitliliğinin tespitine, hakikat–mecaz ayrımlarının yapılmasına ve naslardan hüküm çıkarma süreçlerinin daha sağlıklı bir zemine oturmasına imkân tanımıştır. Bilhassa İslâm ilim geleneğinde lügat âlimlerinin kelimelerin vaz'ına dair ortaya koyduğu açıklamalar, farklı disiplinlerde ilmî faaliyetlerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim kelimelerin kök anlamlarının tespitinde lügatçiler ilk başvuru mercii olarak görülmüş, buna mukabil söz konusu anlamların filolojik kalıplar içerisindeki kullanımı ve semantik bağlamdaki işlevselliğinin belirlenmesinde ise nahiv bilginleri otorite kabul edilmiştir. Bu durum, dil çalışmalarının yalnızca dilbilimsel bir faaliyet olmayıp, tefsir, fıkıh ve kelâm gibi alanlarda metodolojik zemini besleyen temel kaynaklardan biri hâline gelmesini de sağlamıştır.[5]

Tüm bunlarla birlikte dil âlimleri ile fakihler arasında zaman zaman ortaya çıkan görüş ayrılıkları, dilin normatif boyutu ile fakihlerin dili kullanımı arasındaki uyuşmazlık nahivcilerin eleştirilerine sebep olmuştur. Fakihlerin dilsel kullanımlarında bazı durumlarda dilin normlarından esnek biçimde yararlanması, onların pratik ihtiyaçlarına cevap verme çabasının bir yansıması olarak görülebilir. Ancak bu durum nahiv bilginleri tarafından kabul görmemiş ve onlar, bu tür kullanımları, dilin bütünlüğünü ve tutarlılığını koruma sebebiyle fukahayı eleştirmiştir. Bu eleştirinin arka planı ilahî kelama taalluk etmesi hasebiyle oldukça önemlidir. Zira dilde hata (*lahn*) yapan kimsenin ilahî kelamı doğru anlaması ve ondan hareketle doğru bir istinbatta bulunması beklenilemez. İmam Şâfiî de (ö. 204/820) bu noktaya temasta bulunur, Arap dilinin genişliğini dile getirir, Allah'ın Araplara anlayabileceği bir dille hitap ettiğini söyler, Kur'ân ve Sünnet'in dilinin Arapça olduğunu belirterek, Arap dilinde yetkinliği olmayan kimselerin Kur'ân ve Sünnet hakkında bir şey söylemesinin hata olduğunu ve bu hususta mazur görülmeyeceğini tasrih eder.[6]

1. Fıkıh ve Nahiv İlmi Arasındaki İlişkiye Dair

Nahiv ilminin, İslâmî ilimlerin hemen her disiplinle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, dilin yapısı ve kuralları üzerine geliştirilen nahiv çalışmaları fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm gibi ilimlerin anlaşılması ve yorumlanmasında vazgeçilmez bir araç işlevi görmektedir. Dolayısıyla nahiv, yalnızca bir dilbilim disiplini olmanın ötesinde,

---

5 Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 31-43.

6 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 50.

İslâmî ilmî geleneğin bütünselliğini sağlayan ve farklı ilim dallarının birbiriyle etkileşimini mümkün kılan entelektüel bir zemin olmuştur.[7]

Nahiv ilminin diğer disiplinlerle belirtilen düzeyde bir ilişkisi bulunsa da fıkıh ve fıkıh usulü ile olan etkileşimin daha farklı ve daha derin boyutlar taşıdığı açıktır. Hatta dilcilerin başlangıç itibariyle nahiv usulünü fıkıh usulü üzerinden inşa ettiği dikkate alınırsa bu ilişkinin boyutlarını anlamak daha kolay olacaktır.[8] Nitekim İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), nahiv ve fıkıh arasındaki ilişkinin açık olduğunu belirtir ve her ikisinin de "*Menkûlden ma'kûle ulaşma*" çabası güttüğünden ortak paydaya sahip olduğuna işaret eder.[9] Suyûtî (ö. 911/1505) de nahiv esaslarının usul-i şerîanın esaslarına dayandırıldığını söyler.[10] Nahivcilerin özellikle İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *Zâhirü'r-rivâye* külliyatı ile İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'si ışığında yol aldıkları ifade edilmekte ve bu durum nahiv âlimleri ile fukaha arasındaki etkileşimin boyutlarını ortaya koymaktadır.[11] İki ilim arasındaki bu karşılıklı ilişki, nahiv ile fıkıh ve usûl-i fıkıh arasındaki derin irtibatı göstermesinin yanı sıra, fakihlerin nahiv ilmindeki yüksek düzeydeki yetkinliklerini de ispatlamaktadır.[12]

Fukahanın eserlerinde nahiv âlimlerinin dilsel verilerine önemli ölçüde başvurulmakta ve bu âlimlere isimleri zikredilerek doğrudan atıfta bulunulmaktadır. Ayrıca fakihlerin, farklı dil ekolleri arasında tercihte bulundukları ve bu ekollerin görüşlerini kendi fıkhî istidlallerinde bir dayanak noktası olarak değerlendirdikleri de müşahede edilmektedir.[13] Bu durum, usûl-i fıkıh ile Arap dilbilim ekolleri arasındaki etkileşimi gözler önüne sermekte ve fıkhî hükümlerin temellendirilmesinde dil ilimlerinin işlevsel rolünü

---

7 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-303; Nahiv ilminin temel İslam ilimlerindeki önemi ve mertebesi ehline malumdur. Kuşeyrî (ö. 465/1072), nahiv ilmine tasavvufî açıdan özgün bir yorum katmış ve kelimenin ref, nasb cer ve cezm halleri olduğu gibi kalbin de benzer hallerde bulunduğunu söylemiş ve eserinde bunları izaha çalışmıştır. Bu açıdan eserdeki, nahiv ve tasavvuf ilişkisinin katmanlı boyutları görülmeye değerdir. Nahiv ilminin tasavvufî yorumu için bk. Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Nahvü'l-kulûb*, thk. Muhammed Ali Mursî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426), 7 vd.

8 Abdülkerim Muhammed Esad, *Beyne'n-nahv ve'l-mantık ve ʿulûmü'ş-şarîa* (Riyad: Dârü'l-Ulum, 1983), 82.

9 Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. ʿUbeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn Ebû'l-Berakât el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elbâʾ fî Tabakâti'l-Üdebâʾ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Zerka: Mektebetü'l-menâr, 1405/1985), 76.

10 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*, thk. Abdulhakîm Atiyye (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1427/2006), 16.

11 Saîd Efgânî, *Min târîhi'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1398), 151.

12 Ayrıca bk. Yusuf Akçakoca, *Arap Dilinin Temel Dayanakları –Sema – İcmâ – Kıyas – İstishâb*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık, 2023), 17-18.

13 Alâʾuddîn Ebûbekir b. Mesʿûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1406/1986), 3/7; Osmân b. Alî b. Mehcen el-Bâriʿî Fahruddîn el-Hanefî ez-Zeylaʿî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti'ş-Şelebî* (Bulak; Kahire: el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1313), 1/110; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1489/1970), 5/75; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/2000), 1/434; Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî Alâuddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1424), 2/187, 194.

göstermektedir. Nitekim fakihler, lafızların delalet boyutlarını tespit ederken, nahivcilerin ortaya koyduğu kuralları yalnızca yardımcı unsurlar olarak değil, doğrudan hüküm çıkarma süreçlerinin bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Böylece dil ilimleri ile fıkıh usulü arasındaki metodolojik ilişki, İslam hukuk düşüncesinin hem teorik hem de pratik boyutlarını şekillendiren temel bir unsur hâline gelmiştir.[14]

Özellikle usûl-i fıkıh literatüründe dil bahislerinin kayda değer bir yekûn teşkil etmesi ve fakihlerin bu meselelerden hareketle hüküm istinbat etmeleri, onların nahiv ilmindeki yetkinliklerinin önemli bir göstergesidir. Diğer taraftan dilin inceliklerine vukûfiyet gösteremeyen kimselerin bu tür meselelerde hüküm beyan etme imkânına sahip olmadıkları açıkça belirtilmiştir.[15] Usûl eserlerinde de bu hususa dikkat çekilmiş; nahiv ilminde belli bir seviyeye ulaşmanın, usûlî tartışmalara katılım ve fıkhî hüküm çıkarma süreçleri için zarurî bir ön şart olduğu vurgulanmıştır.[16] Bu açıdan Gazzâlî (ö. 505/1111), fakihin nahiv bilmesinin zaruri olarak görür,[17] Râzî (ö. 606/1210) ise müçtehidin sarf nahiv bilmesinin farz olarak kabul eder ve bunu "Vâcibin kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir" ilkesiyle ilişkilendirir.[18] Şâtıbî (ö. 790/1388) daha farklı bir yaklaşım sergileyerek müçtehidin Arap dilindeki yetkinliğinin artması ile şeriatı anlaması arasında doğru orantı olduğunu belirtmiş ve fakihin nahiv ilminin kurucu simaları olan Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Ahfeş gibi kimseler olmasını bir zorunluluk olarak görmüştür.[19] Konuya dair görüşleri tasnif eden Güman, en isabetli yaklaşım olarak Şâtıbî'nin görüşünü öne çıkarmaktadır.[20] Zira fakihin aslî görevi, naslardan hüküm istinbat etmek olduğundan, bu alanda yeterli donanıma sahip olmayan kimselerin naslardan hareketle herhangi bir hükme ulaşamayacakları açıktır.

Fıkıh ve usûl-i fıkıh literatüründe, nahiv ilmiyle doğrudan ilişkili birçok mesele bulunmaktadır. Fukaha, bu tür konularda içtihat faaliyetinde bulunmuş ve bu vesileyle dil

---

14 Akçakoca, *Arap Dilinin Temel Dayanakları –Sema – İcmâ – Kıyas – İstishâb*, 12-15.

15 İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Ğırnâtî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân (Kahire: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 5/53. (أن الشريعة عربية، وإذا كانت عربية؛ فلا يفهمها حق الفهم إلا من فهم اللغة العربية حق الفهم.....وكل من قصر فهمه لم يعد حجة، ولا كان قوله فيها مقبولا)

16 Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Huseyn Alî el-Yedrî - Saʿîd Fûde (Amman: Dâru'l-Beyârık, 1420/1999), 6/24; Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, *el-İşâre fî Maʿrifeti'l-Usûl ve'l-Vicâzeti fî Maʿnâ'd-Delîl*, thk. Muhammed Alî Ferkûs (Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1416/1996), 83; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Nefâ'isu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, thk. ʿÂdil Ahmed Abdulmevcûdi - Alî Muhammed Muavvid (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995), 9/3805.

17 Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/343.

18 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-Ulvâni (Beyrut: Müessestü'r-risâle, 1418/1997), 6/24. (وثانيهما معرفة النحو واللغة والتصريف لأن شرعنا عربي فلا يمكن التوسل إليه إلا بفهم كلام العرب وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب ولا بد في هذه العلوم من القدر الذي يتمكن المجتهد به من معرفة الكتاب والسنة)

19 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/53.

20 Konu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*, 33-39.

konusundaki yetkinliklerini de ortaya koymuştur. Özellikle usûl-i fıkıhtaki *elfâz* bahisleri/(*el-mebâhisü'l-lügaviyye*) *ve hurûfu'l-me'ânî* gibi müstakil başlıklar usûl eserlerinde yer almış, müçtehit imamların konuya dair görüşleri ise bu bölümlerde ayrıntılı biçimde serdedilmiştir.[21] Dikkat çekici olan husus ise, nahiv âlimlerinden hiçbirinin, kurucu imamların *elfâz* bahislerinde dile getirdikleri görüşlere yönelik bir itirazına, kullanım hatasına ya da bundan kaynaklanan herhangi bir olumsuzlamaya nahiv literatüründe rastlanmamış olmasıdır.[22] Dahası Basra-Kûfe nahiv ekollerinden özellikle Basra ekolünün İmam Muhammed'in eserlerindeki nahiv illetleri ve inceliklerinden yararlandıkları, nahiv kitaplarını da fukaha arasındaki ihtilafları ele alan eserlerin üslubuna benzer şekilde kaleme almaya başladıkları belirtilmektedir.[23] İbnü'l-Enbârî'nin *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf* adlı eserini Hanefî ve Şâfiî fakihlerinin ihtilaflarını ele alan eserlerdeki metodolojiden esinlenerek hazırlaması fukahanın nahivciler üzerindeki etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir.[24] Bu açıdan nahivciler, dilin sınırlarını belirlerken fukahanın ictihadî yaklaşımlarından etkilenmiş, buna karşılık fakihler de nahivcilerin kurduğu dilsel çerçeveyi delil çıkarma, hüküm bina etme ve lafızların hükmî boyutlarını tespit etmede temel bir dayanak olarak kullanmışlardır. Böylece iki disiplin arasında çift yönlü bir etkileşim gerçekleşmiş ve bu etkileşim hem dilin normatif yapısının hem de şer'î hükümlerin teorik temellendirilmesinin sağlam bir zemin üzerine inşa edilmesine olanak tanımıştır.

Nahiv âlimleri, müteahhir dönem fakihlerini dilin safiyetini korumadıkları ve kullandıkları bazı ifadelerin galat niteliği taşıdığı gerekçesiyle eleştirmiş; bu çerçevede belli bir literatür oluşmuştur. Bununla birlikte, dil âlimlerinin yalnızca fakihlere değil,[25] aynı zamanda Kûfe ve Basra dil ekolü mensuplarının da birbirlerini sert bir biçimde tenkit ettikleri ve münazarada bulundukları bilinmektedir.[26] Benzer şekilde dilcilerin mantıkçılara yönelttiği eleştiriler de dikkate alındığında, söz konusu tenkitlerin bu ilim dalında köklü bir gelenek olduğunu söylemek mümkündür.[27] Bu geleneğin temel saikleri

---

21 Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vüsûl* (Dersaâdet: Matbaa-i Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321), 242-293; İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Emineddin İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr li-İbni'l-Melek (İbnü'l-Aynî şerhiyle birlikte)* (İstanbul: Salah Bilici, 1292), 131-164; Zeynüddin İbn Nüceym, *Fethu'l-ġaffâr fi şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 174-221.

22 Kurucu imamlar arasında sadece elfâz bahislerinden kaynaklı ihtilaflar için ayrıca bk. Ünal Şahin, "Kurucu İmamlar Dönemi İhtilaf Zemini Olarak Hurûfu'l-me'ânî: İmam Züfer Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2022), 733-746.

23 Efgānî, *Min târîhi'n-nahvi'l-Arabî*, 90.

24 Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn Ebû'l-Berakât el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Dımaşk: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1424/2003), 1/7.

25 Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*, 53-57.

26 Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130.

27 Tartışmalar için bk. Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 67-107.

arasında dilin otantikliğini muhafaza etme gayesi, nasların doğru anlaşılmasını temin etme arzusu, mananın zayıflamasının veya kaybolmasının önüne geçme çabası ve Acemlerin dil üzerindeki tahrifatının engellenmesi gibi etkenler zikredilebilir.[28]

Müteahhir fukahanın dile dair sergiledikleri bazı esnek yaklaşımlar, nahivciler tarafından dilin kurallarını ihlâl ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Özellikle lafızların kasr ve med durumları, teshîl formunun kullanımı, kelimelerin tezkîr-te'nîs durumları gibi meselelerde fukahanın muhtemelen pratik ihtiyaçları doğrultusunda geliştirdiği yorumların, nahivciler nezdinde dilin fesahatini zedeleyen bir tutum olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. İslâm coğrafyasının genişlemesi sebebiyle dilin safiyetinin giderek kaybolması bu anlamda ulemayı harekete geçirmiştir. Dilciler, dildeki fesahat ve belagatin bozulmaması, sahih anlamın kaybolmasının önüne geçilmesi ve sonraki nesiller için dilin otantikliğinin korunması amacıyla dilsel verileri sınıflandırmıştır. Arapların divanı olarak tabir edilen şiirler/şairler *Câhiliyyûn*, *Muhadramûn*, *Mütekaddimûn* ve *Müvelledûn* olarak taksim edilmiş ve hicrî ikinci asrın yarısından itibaren dilsel verilerle istişhâdda bulunulamayacağına dair genel bir kabul oluşmuştur.[29] Dildeki söz konusu deformasyon, şairlerin istimal ettikleri kelimelerin istişhâd amacıyla kullanılmasını da problemli hale getirmiştir. Bu sebeple dördüncü tabaka şairleri olarak nitelenen Müvelledûn'un şiirleri, dilsel yeterlilik açısından istişhâda uygun kabul edilmemiştir.[30] Söz konusu tutum ve tabakalandırmanın, nasların doğru anlaşılmasını sağlamak ve dilin safiyetini korumak amacına matuf olduğu açıktır.

Özellikle mevâlî zümresinin İslâmî ilimlerde yetkinleşmesiyle birlikte, dilsel kullanımlardaki bazı unsurlar hata olarak değerlendirilmiş ve bu durum nahivcilerin harekete geçmesine yol açmıştır. Örneğin Kisâî'nin *Mâ telhanu fihi'l-âmme*'si, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *el-Behâu fîmâ telhanu fihi'l-âmme*'si Ebû Ubeyd'in (ö. 224/839) *Mâ hâlefet fihi'l-âmmetu luğâte'l-Arab*'ı ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *Lahnu'l-âmme* isimli eserleri dilde ortaya çıkan bozulmalara yönelik kaygılar çerçevesinde nahiv âlimleri tarafından telif edilen en erken dönem eserler arasında yer almaktadır.[31] Bu noktada yalnızca nahivcilerin değil, farklı disiplinlere mensup birçok âlimin de dilin fesahatinin bozulmasına dair ciddi kaygılar taşıdığı ve bu minvalde müstakil eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bu sahadaki ilk çalışmalar arasında Askerî'nin (ö. 382/992) *Tashîfatü'l-muhaddisîn* ve Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Islâhu galati'l-muhaddisîn* adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerin yazılış tarihleri ve peşinden gelen geniş literatür, meselenin

---

[28] Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullâh b. Saʿîd b. İsmâîl Ebû Ahmed el-Askerî, *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mîre (Kahire: el-Matbaatu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, 1402/1981), 21.

[29] Abdulkâdir b. Omar el-Bağdâdî Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997), 1/8; Fukahanın şiirle istişhâdda bulunduğu hususlar ve diğer konular için bk. Ünal Şahin, "Fıkıh İlminde Şiirle İstişhâd: el-Mebsût Örneği", *Mütefekkir* 9/18 (2022), 385 vd.

[30] Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*; Süyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, 1/58.

[31] Konu hakkındaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Turan Bahşi, "Arapçada 'Lahn'ın İlk Dönem Dil Çalışmalarına Etkisi", *Turkish Academic Research Review* 5/4 (2020), 602-603.

henüz başlangıç aşamasında bile ne kadar ciddiyetle takip edildiğini ve ne denli büyük bir titizlikle ele alındığını kanıtlamaktadır. Her iki ismin de özellikle muhaddislerin rivayet esnasında yaptıkları dilsel hataları ortaya koymayı ve Hz. Peygamber'in (*sallallahu aleyhi ve sellem*) kullanmış olduğu lafızların onların elinde tashîfe uğramasını engellemeyi temel amaç edindikleri anlaşılmaktadır.[32]

Bu isimler dışında ayrıca Zebîdî el-Endülisî'nin (ö. 379/990) *Lahnü'l-avâm*'ı, Sıkıllî'nin (ö. 501/1108) *Teskîfü'l-lisân*'ı, Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Dürretü'l-gavvâs fî Evhâmi'l-havâs*'ı, İbn Hişâm el-Lahmî'nin (ö. 577/1181) *el-Medhal ilâ Takvîmi'l-lisân*'ı, bu konu özelinde yazılan eserler olarak bilinmektedir. Burada dikkat çeken husus, mezkûr âlimlerin çoğunun Endülüs coğrafyasında yetişmiş olmasıdır. Bu durum, ilgili problemin özellikle Endülüs'te belirginlik kazandığını ve buna bağlı olarak söz konusu yazım türünün gelişim göstermesine zemin hazırladığını düşündürmektedir. Öte yandan, aynı coğrafyada nahivcilere yönelik reddiyelerin kaleme alınmış olması, iki grup arasındaki gerilimin varlığına işaret eden bir husus olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda fıkhî kimliği bulunan İbn Madâ' el-Kurtubî'nin (ö. 592/1196) *er-Redd ale'n-nuhât* adlı eseri dikkat çekici örneklerden biridir. Müellif, söz konusu eserinde nahivcilerin her ne kadar dilin fesahatini muhafaza etmeye yönelik gayretler içerisinde bulunduklarını kabul etse de onların ihtiyaç dışı birtakım meseleleri zorunlu bir ilke gibi benimsediklerini ifade eder.[33] Ayrıca, nahivcilerin dile yükledikleri gereksiz kuralları ortadan kaldırmak ve onların ittifakla sahih kabul ettikleri hataları göstermek amacıyla bu eseri telif ettiğini özellikle vurgular.[34] Sonraki dönemlerde dilin otantikliğini korumaya yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Söz gelimi Safedî'nin (ö. 764/1363) *Tashîhü't-tashîf ve tahrîrü't-tahrîf*'i, İbnü'l-Hanbelî'nin (ö. 971/1563) *Sehmü'l-elhâz fî Vehmi'l-elfâz*'ı ve Ali b. Bâlî el-Kostantinî'nin (ö. 992/1584) *Hayru'l-kelâm fi't-tekassî an Ağlâti'l-avâm*'ı dildeki sapmalar üzerine dil yetkinliği olan âlimlerin kaleme aldığı eserler olarak öne çıkmaktadır.

2. Dilcilerin Fakihlere Yönelttiği Eleştirilerin Temel Sebepleri

Arapçanın dilsel yozlaşmasına karşı nahivciler tarafından erken dönemden itibaren geliştirilen refleks, "lahn" literatürünün doğuşunu sağlamıştır. Dilin otantikliğine dair oluşan bu tepki sadece lügatçiler tarafından değil devlet düzeyinde de önlemler alınmasına vesile olmuş ve bunun temel hedefinin dili korumak olduğu ifade edilmiştir.[35] Hatalı formların tashih edildiği bu eserler, dilin normatif yapısını belirleyerek kayıt altına almış, dilin özgün yapısını belgelemiş ve otantik Arapça kullanımını günümüze taşımıştır.

---

[32] Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Islâhu Ğalati'l-Muhaddisîn*, thk. Hâtim ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 19; Ebû Ahmed el-Askerî, *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, 5.

[33] İbn Madâ', *er-Redd ale'n-Nuhât*, 64.

[34] İbn Madâ', *er-Redd ale'n-Nuhât*, 69.

[35] Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 178-180.

Arap dilindeki tashîften çok az kimsenin kurtulabildiği dile getirilmiş, nahivciler, muhaddisler, fukaha ve dilcilerin dahi bu duruma duçar oldukları ileri sürülmüştür.[36] Bilhassa, Safedî'nin dilsel hataya düştüklerini iddia ederek, alanın önde gelen isimlerini de belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.[37]

Dildeki sapmalar zikri geçen ulema tarafından konu edilip fukahanın da ismi satır aralarında verilmiştir.[38] Dilde tashîfe gitmeleri sebebiyle doğrudan fukahayı hedef alan isim ise İbn Berrî olmuştur. İbn Berrî, fukahanın dilde yetkinliği olmayan kimi fakihlerin bazı kelimeleri yanlış kullandığını söylemiş, doğru olan kullanımların neler olduğunu belirtmiş ve eserini ise *Ġalatü'd-duʿafâʾ mine'l-fukahâʾ* şeklinde isimlendirmiştir. İbn Berrî'nin eserinin isminden de anlaşıldığı üzere müellifin asıl hedefi fukahanın dilde yetkinliği olmayanlarıdır. Bu anlamda nahivcilerin tenkitlerinin, mezhep paradigmasını kuran âlimlere yönelik olmadığı özellikle vurgulanmalıdır. Zira kurucu imamların fıkıhta olduğu gibi lügat ilminde de tâbi değil de metbû oldukları dile getirilmektedir.[39] Söz gelimi İmam Muhammed'in fıkıhta olduğu gibi nahiv ilminde de "İmam/önder" olduğu, dilsel açıklamalarının hüccet değeri taşıdığı, naklettiği lügat bilgisinin diğer nakiller gibi tâbi olunması gerektiği dile getirilmiş ve İmam Muhammed'in dildeki vukûfiyetini sergileyen örneklere yer verilmiştir.[40] Lügat ile ilgili çalışmalarda da İmam Muhammed'in kelimelerin kökenine dair yaptığı açıklamalara yer verilmiş ve onun görüşleri ön plana çıkarılmıştır.[41]

İbn Berrî'nin eserinde, hocaları İbnü'l-Kattâ' es-Sıkıllî'nin (ö. 515/1121) ve Şenterînî'nin (ö. 522/1128) çalışmalarının belirgin etkileri müşahede edilmektedir.[42] Her iki âlimin de Endülüs'te benzer türde eserler kaleme almış olmaları, meselenin menşeini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu durum, nahiv âlimleri tarafından dile getirilen tenkitlerin esasen Endülüs merkezli bir tartışmanın ürünü olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca, İbn Berrî eserinde zikrettiği hususların aslında mütekaddim nahivcilerin görüşlerinden nakil olduğunu ve ilgili kelimelerdeki hataları açıkladığını

---

36 Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *Tashîhu't-Tashîf ve Tahrîru't-Tahrîf* (Kahire: Mektebetü Hancî, 1407/1987), 8, 16.

37 Safedî, *Tashîhu't-Tashîf ve Tahrîru't-Tahrîf*, 4-5.

38 Örneğin Sıkıllî, fukahanın galata düştüğünü söyler ve bunun için müstakil bir bap açar. Konu hakkında bk. (باب غلط أهل الفقه) Ebû Hafs Omer b. Halef b. Mekkî es-Sıkıllî el-Himyerî İbn Mekkî, *Teskîfu'l-lisân ve Telkîhu'l-cinân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 213.

39 Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 63.

40 Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ*, 2/33, 3/154, 5/194.

41 Neşvân b. Saʿîd el-Yemenî Neşvân el-Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab min el-Kulûm*, thk. Huseyn b. Abdullâh el-Umerî v. dğr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 3/1711; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed er-Rekbî Battâl, *en-Nazmu'l-Mustaʾzeb fî Tefsîri Ğarîbi Elfâzi'l-Mehezzeb*, thk. Mustafâ Abdulhafîz Sâlim (Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1988-1991), 1/191.

42 İsmail Durmuş, "İbn Berrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/372.

açıkça belirtmektedir.[43] Eserin muhakkiki de bu açıdan İbn Berrî'nin eserinde elli kadar kelimeyi *Teskîfü'l-lisân*'dan, otuz kadar kelimeyi *Lahnü'l-avâm*'dan ve on kadar kelimeyi de *Dürretü'l-gavvâs*'tan naklettiğini söyler.[44] İbn Berrî, eserini kaleme alırken özellikle Zebîdî el-Endülisî (ö. 379/990) ve Sıkıllî'nin eserlerinin büyük oranda örtüşmesi, bu iki ismin onun üzerindeki etkisini kanıtlamakta ve müellifin beslendiği ilmî havzayı açıkça göstermektedir.

İbn Berrî, bu eserinde fakihlerin hatalı kullandığını belirttiği yaklaşık yüz kelimeye yer vermektedir. Bu çalışmada ise özellikle İbn Berrî'nin söz konusu kelimelere dair tespitlerinin, fakihlerin kullanım örneklerinin sözlüklerde bulunup bulunmadığıyla karşılaştırmalı olarak ortaya konulması amaçlanmaktadır. Böylelikle fukahanın, kullanımda hata mı yaptıkları yoksa dilsel bir tercih mi benimsedikleri üzerinde durulacaktır.

İbn Berrî'nin eserinde fukahaya yönelik eleştirilerinin birkaç başlık altında yoğunlaştığı ifade edilmiştir. Bunlar ise hemzenin terki veyahut teshîl ile kullanılması, kelimelerde tashîf yapılması -(عبيط) / (غبيط)-, müzekker-müennes lafızların dikkate alınmaması -(ارتفع الضحى) / (ارتفعت الضحى)-, kelimenin sükûn ve harekeli haline dikkat edilmemesi -(نفْل) / (نفَل)- ve med harflerinin uzatılmayıp -(الولاء) / (الولا)- kasr ile okunması şeklinde sıralanır.[45] Bunların tashîf yapılan kelimeler ve tezkîr-te'nîs kullanımı dışındakilerin manayı ters yüz edecek bir etkisi bulunduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Hal böyle olsa da dilin safiyetinin, fesahatinin bozulmaması adına kaydedilen bu hususların büyük önem arz ettiği de belirtilmelidir. Yukarıda da zikri geçtiği üzere Arapçanın Kur'ân ve Sünnet'in dili olması, dilin korunmasına yönelik hassasiyetin en temel gerekçesini teşkil etmiş ve bu çerçevede ulema, söz konusu hassasiyeti yansıtan pek çok müstakil eser telif etmiştir.[46] Bu eserlerde yalnızca Arapçanın gramer yapısı değil, aynı zamanda fesahat, belâgat ve sahih kullanım örnekleri de kayıt altına alınmış; böylelikle dilin hem ilmî hem de normatif bir otorite olarak konumlanması sağlanmıştır. Ayrıca bu tarz eserler, sadece gramer hatalarını düzeltmekle kalmaz, aynı zamanda İslam düşünce geleneğindeki "tashîh", "tezyîf", "tenkit" ve "münazara geleneğine" dair önemli verileri de bünyesinde barındırmakta ve bu mekanizmaların işlevsellik keyfiyetini de ortaya koymaktadır.

3. Dilcilerin Fakihlerde Dilsel Hata Olarak Gördükleri Hususlar

3.1. Şeddeli veya Şeddesiz Okumadan Kaynaklanan Farklılıklar

İbn Berrî, fukahanın şeddesiz olarak kullanması hasebiyle fakihleri eleştirdiği bir örnek âriyet kelimesidir. Âriyet (العارِيَّة) şeklinde kullanılması gerektiğini şeddesiz hâlinin ise galat

---

43 Ebû Muhammed Abdullâh b. Berrî b. Abdilcebbâr İbn Ebi'l-Vahş İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, thk. Hâtim Sâlih ed-Damin (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1987), 14.

44 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 9.

45 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 8.

46 Hattâbî, *Islâhu Ğalati'l-Muhaddisîn*, 4.

olduğunu söyler.[47] Fıkıh eserlerine bakıldığında kelimenin aslında İbn Berrî'nin kullanımını doğru bulduğu şekilde kaydedildiği görülür.[48] İbn Berrî'den önce yaşamış fakihlerin eserlerinde de durumun benzer şekilde olduğu gözlemlenir.[49] Aynî (ö. 855/1451), kelimenin babında tahfîf ile (şeddesiz) okumanın caiz, ancak teşdîd (şeddeli) okumanın ise daha fasih olduğunu belirtir.[50] Birçok fakih de kelime hakkında lügatçilere referansta bulunarak kelimenin kökenine dair sözü onlara havale eder.[51] Bu yaklaşım, fakihlerin dil konularında nihai otoriteyi lügatçilerde gördüklerini ve fıkhî yorumların sağlam bir dil zemini üzerine bina edilmesini önemsediklerini göstermektedir.

3.2. Hareke ve Sukûndan Kaynaklanan Hatalar

Müellif, fakihlerin hareke hatasından neşet eden kelimelere örnek olarak (سباخ) kelimesini zikreder. Mezkûr kelimenin müfredinin yanlış şekilde telaffuz edildiğini, doğru telaffuzunun ise bâ harfinin fetha ile okunmasıyla (السَّبَخَة) biçiminde olması gerektiğini belirtmektedir.[52] İbn Berrî, kelimenin isim değil de sıfat formunda olması durumunda (أرضٌ سَبِخَةٌ) şeklinde okunabileceğini söyler. Aynî ise, icâre bahsinde bu kelimeye yer vererek lafzın (السبخة: بفتح السين المهملة وكسر الباء) şeklinde, bâ harfinin kesresiyle okunması gerektiğini aktarır.[53] Aynî'nin bu değerlendirmesi, İbn Berrî'nin görüşlerinin aksine olup, ona göre fakihlerin söz konusu kullanımı bir galattır. Ayrıca Aynî'nin, Kisâî'nin bu kelimeye dair görüşlerine de yer vermesi, söz konusu kullanımın bilinçli bir tercihe dayandığını düşündürmektedir. Öte yandan kelimenin birçok lügat bilgininin eserinde Aynî'nin kaydettiği şekilde geçtiği görülmekte, dolayısıyla birçok dil âliminin de Aynî'nin tercih ettiği kullanımı benimsediği anlaşılmaktadır.[54]

---

47 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 19.

48 Zeylaʿî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti'ş-Şelebî*, 5/83; Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1311), 7/299; Ebu'l-Velîd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî İbnu'ş-Şıhne, *Lisânu'l-hukkâm fi maʿrifeti'l-ahkâm* (Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1393/1973), 275; Ebûbekir b. Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Hanefî el-Haddâdî, *el-Cevheretu'n-neyyira alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322), 1/350; Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid b. Abdilhamîd b. es-Sîvâsî İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 9/3.

49 Ebû Hafs Omer b. Muhammed Ebû Hafs en-Nesefî, *Tılbetu't-Talebe fi'l-Istılâhâti'l-Fıkhiyye* (Bağdat: Matbaatü'l-Âmire, 1311), 98.

50 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 10/135; Meydânî ve Rûyânî de kelimenin teşdîd ve tahfîf ile okunabileceğini söyler. bk. Ebû'l-Mehâsin Fahrulislâm Abdulvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî Abdulvâhid er-Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb*, thk. Târık Fethî es-Seyyid (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009), 6/391; Abdülğanî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ğuneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyîddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetu'l-İlmiyye, 1429), 2/200.

51 İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-kadîr*, 9/3; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 10/135; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, 7/249.

52 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 26.

53 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 10/250.

54 Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/423; Ebû'l-Abbâs Ahmed b.

İbn Berrî, fakihlerin hatalı kullanımlarına örnek olarak (غُسْلُ الجنَابَةِ) ifadesini zikreder. Ona göre bu kelime gayn harfinin fethası ile (غَسل) okunması "ecved" yani daha güzeldir. Zira bu durumda kelime, masdar formunda kullanılmış olacaktır. Zamme ile okunduğunda (غُسل) ise kelime isim kalıbına girmektedir.[55] Birçok fakihin, tahâret bahislerinde İbn Berrî'nin aktardığı ifadelere yer verdiği gözlemlenmektedir.[56] Fukaha, bu kelimenin hem fetha hem de zamme ile okunabildiğini belirtmekte ve bu hususta iki farklı lügat bulunduğunu nakletmektedir. Ayrıca fakihler, kelimenin fetha ile okunmasının daha fasih olduğunu ifade etmekle birlikte, fukaha arasında zamme ile kullanımın daha yaygın olduğunu da dile getirmektedirler.[57]

Müellifin verdiği diğer bir örnek ise ganimet anlamında kullanılan (الأنفال) kelimesidir. Bu kelimenin müfredi (نَفَل)'dir. İbn Berrî, bu kelimedeki fâ'nın fethayla okunmasının yanlış olduğunu söyler. Fıkıh eserlerine bakıldığında ise Aynî, kelimenin fâ'nın fethasıyla okunması durumunda ganimet manasında olacağını aksi takdirde "ziyade" manasına geleceğini belirtir.[58] Kelimenin fâ harfinin fethayla okunmasının daha sahih[59] ve daha meşhur olduğu aktarılır.[60] Dolayısıyla, fıkıh kitaplarında da aslında İbn Berrî'nin ifade ettiği kullanım benimsenmiştir.

İbn Berrî'nin bu meyanda zikrettiği diğer bir kelime ise (القَلَس) kelimesidir. Yanlış kullanıma değinen müellif doğru kullanımın lâm harfinin sukûnuyla olduğunu söyler.[61] Fıkıh eserlerine bakıldığında birçok eserde kelimenin lâm harfinin fethasıyla verildiği bununla birlikte farklı istimal türlerine işaret edildiği görülür. Nesefî (ö. 537/1142), kelimenin lâm harfinin sükûnla okunması hâlinde masdar formunda olacağını belirtir.[62] Farklı kaynaklarda da kullanımın fakihlerin benimsediği yönünde olduğu müşahede edilmektedir.[63] Aynî ise kelimenin fetha ile istimaline yer vermekle birlikte, İbnü'l-Esîr'den

---

Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr fi Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1987), 1/263; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999), 141.

55 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 17.

56 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1/311; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, 1/11; Sirâcuddîn Omer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî Sirâcuddîn İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâʾik şerhu Kenzi'd-dekâʾik*, thk. Ahmed Azv İnâye (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2002), 1/26; Hasen b. Ammâr b. Alî el-Mısrî el-Hanefî eş-Şurunbulâlî, *Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1425/2005), 26.

57 Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 1/311; Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 1/17; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 1/48.

58 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 2/506.

59 Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî, *Hâşiyetâ Kalyûbî ve Amîre* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3/194.

60 Suleymân b. Muhammed b. Omer el-Buceyrimî el-Mısrî eş-Şâfiʿî el-Buceyrimî, *et-Tecrîd li Nefʿi'l-Ubeyd* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1369/1950), 3/306.

61 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 15.

62 Ebû Hafs en-Nesefî, *Tılbetu't-Talebe fi'l-Istılâhâti'l-Fıkhiyye*, 8.

63 Ebû Mûsâ Muhammed b. Omer el-İsbehânî Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmûʾu'l-Muğîs fi Ğarîbî'l-Kurʾân ve'l-Hadîs*, thk. Abdulkerîm el-Azbâvî (Cidde: Dâru'l-medenî, 1406-1408), 2/744.

(ö. 637/1239) sukûn ile kullanımının da bulunduğunu nakleder.[64] Muhaddislerden de benzer kullanıma rastlanılmaktadır. Bu da kelimenin Arap dili kaynaklarında farklı şekillerde telaffuz edildiğini göstermektedir.

3.3. Müzekker ve Müennes Ayrımından Doğan Dilsel Hatalar

İbn Berrî, fukahanın yanlış kullanıma (ارتفع الضحى) örneğini vermekte ve doğrusunun (ارتفعت الضحى) şeklinde fiilin müennes (dişil) formda olması gerektiğini söylemektedir.[65] Zira (الضحى) kelimesi müennes olduğu için fiilin de ona uygun olarak gelmesi gerekmektedir. Ancak kelimenin müzekker (eril) şeklindeki formunun Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi Arap dilinde otorite bir isim tarafından da kullanıldığı ve aynı ifadelere tefsirinde de yer verdiği görülmektedir.[66] Arap dilinde fiilin müzekker ve müennes kullanılması failin durumu ve konumuna göre değişkenlik arz etmektedir. Bazı durumlarda fiilin müzekker kullanılması, bazı durumlarda ise müennes kullanılması zorunludur. Nahiv kitaplarında fiilin müennes veya müzekker kullanılmasının zorunlu ya da caiz olduğu durumlar belirlenmiş, fiilin te'nisi ve tezkîri meselesi tafsilatlı biçimde ele alınmış ve hangi durumlarda fiilin müennes veya müzekker gelmesinin gerekli olduğu ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Bu bağlamda dilbilimciler fiilin müennes olarak kullanılmasının vacip olduğu iki temel durumdan söz etmektedir.[67] Bunlardan ilki, failin hakikî müennes olması ve fiil ile fail arasında herhangi bir faslın bulunmaması, ikincisi ise failin hakikî veya mecazî müennes olması ve fiilden önce gelmesidir. Bu başlık altında konu edinilen mesele de temelde söz konusu yaklaşımla ilgilidir. Nitekim örnek cümlede yer alan "الضحى" kelimesi hakikî müennes değil, mecazî müennes kabul edilmektedir. Bu sebeple bu tür kelimelerde fiilin müzekker veya müennes olarak kullanılması câiz olup, tercihe bağlıdır.

3.4. Med ve Kasr Okuyuşundan Neş'et Eden Telaffuz Hataları

İbn Berrî, fukahanın med ve kasr kullanımından kaynaklanan yanlışlıklarına dikkat çeker ve buna örnek olarak "الولا" kelimesini zikreder. Fakihlerin bu kelimeyi yanlış kullandığını ileri sürer ve fıkıh eserlerinde "كتاب الولا" şeklindeki kullanımın hatalı olduğunu, doğru olanın ise med ile okunması gerektiğini belirtir. Buna nazaran fıkıh eserlerinde bu kelimenin med ile okunması lüzumu açık şekilde belirtilmektedir.[68] Hanefî

---

64 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1/272; Ayrıca bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/95.

65 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 23.

66 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/121.

67 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâʿî (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-tabâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi, ts.), 2/95-103.

68 Ebû'l-Abbâs Necmuddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Enṣârî İbnu'r-Rifʿa, *Kifâyetu'n-Nebîh fî Şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muḥammed Surûr Bâsallûm (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009), 12/449; Ebû Bekr b. Muḥammed el-Hısnî, *Kifâyetu'l-Ahyâr fî halli Ğâyetu'l-İhtisâr*, thk. Alî Abdulhamîd Baltacı - Muhammed Vehbî

fukahasının eserlerinde "كتاب الولاء" bölümlerinde kelimenin med ile okunacağının açıkça değinilmemesi, bunun yaygın olarak bilinen bir husus olmasına hamledilebilir. Diğer taraftan, elimizde bulunan Hanefî mezhebi literatürüne ait eserlerde söz konusu kelimenin yazımının hemzeli şekilde olduğu da vurgulanmalıdır.[69] Yapılan taramalar neticesinde, diğer üç mezhebin füru-i fıkıh literatüründe kelimenin med ile kullanıldığı "كتاب الولاء" tespit edilmiş, buna karşın "كتاب الولا" biçiminde yani kasr ile kullanımına rastlanmamıştır.

İbn Berrî'nin verdiği bir diğer örnek ise (الخُنْفساء) kelimesidir. Fukahanın bu kelimeyi kasr ederek yani (الخُنْفسا) şeklindeki kullanımını hata olarak ifade eder.[70] Ancak bazı lügatçiler bu kelimenin kasr ile okunuşunun da Arap kelamında bulunduğunu söylemektedir.[71]

3.5. Teshîl ve Hemze Kaynaklı Telaffuzdaki Yanlışlıklar

İbn Berrî, fukahanın hata/galat olarak kullanıma (البداية) kelimesini örnek olarak vermektedir. Mutarrizî (ö. 610/1213), fakihlerin söz konusu kelimenin **(**البِدَاءَة) şeklinde olması gerektiğini belirtmiş, (البداية) kullanmalarını isabetsiz bulmuş, bu kullanımı avamî bir istimal olarak nitelemiş; doğru kullanımın ise ilk zikredilen form olduğunu vurgulamıştır.[72] Nevevî de (ö. 676/1277) ikinci kullanımı "*lahn*" olarak görmüştür.[73] Ancak Ebü'l-Fazl el-Ba'lî (ö. 709/1310) ve Zebîdî (ö. 1205/1791), (البداية) şeklindeki kullanımın Medine halkının (Ensâr) kullandığı bir şekil olduğunu söyler ve Ensâr'dan Abdullah b. Revâhâ'nın (ö. 8/629) şiirini mezkûr kullanıma delil olarak serdeder.[74] Dolayısıyla fukahanın bu kullanımının rastgele olmadığı ve Ensâr'ın kullandığı bir lügati tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

İbn Berrî, fukahanın hemzeden kaynaklanan yanlışlarına örnek olarak "تَوَضَّأ" ve "المِيضَأَة" kelimelerini zikreder. Müellif, fakihlerin bu kelimeleri "تَوَضَّا" ve "المِيضاة" şeklinde

---

Suleymân (Dımaşk: Dâru'l-hayr, 1994), 1/578; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbn Kâsım el-Gazzî, *Fethü'l-karîbi'l-mücîb fî şerhi elfâzi't-Takrîb* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 344.

69 Şeybânî, *el-Asl*, 6/653; Ebu'l-Hasan Alî b. el-Huseyn b. Muhammed el-Hanefî es-Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetvâ*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî (Amman; Beyrut: Dâru'l-Furkân; Muessetu'r-Risâle, 1404/1984), 430; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 4/42; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti'ş-Şelebî*, 5/175.

70 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâ' min el-Fukahâ'*, 16.

71 Ebû Beşer el-Yemân b. Ebi'l-Yemân el-Bendenîcî, *et-Takfiye fi'l-Luğa*, thk. Halîl İbrâhim el-Atıyye (Bağdat: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1976), 60.

72 Ebû'l-Feth Nâsir b. Abdusseyyid ebî'l-Mekârim b. Alî Burhânu'd-Dîn el-Hârzemî el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), 35.

73 Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tahrîru Elfâzi't-Tenbîh*, thk. Abdulğanî ed-Dakar (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1408/1987), 51.

74 Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû'l-Feth Şemsu'd-Dîn el-Ba'lî, *el-Mutli' alâ Elfâzi'l-Mukni'*, thk. Mahmûd el-Arnâvût - Yâsîn Mahmûd el-Hatîb (Cidde: Mektebetu's-Sevâdi li't-Tevzi, 1423/2003), 30; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1385–1965), 1/138.

okuduklarını, bunun yanlış olduğunu ve doğru olanın hemzeli şekilde okunması gerektiğini belirtir.[75] Ancak Şâmile programı üzerinden dört mezhebin literatürü tarandığında, söz konusu kelimelerin fıkıh eserlerinde hemzeli olarak yani müellifin de doğru kabul ettiği formda kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı hadis kitaplarında ikinci kelimenin İbn Berrî'nin dediği şekildeki kullanımlarına rastlanılmaktadır.[76] Özellikle bu kullanımın Endülüslü âlimlerin eserlerinde olması ise dikkat çekmektedir. Bu durum ise yukarıda da ileri sürülen İbn Berrî'nin hocalarının kendisi üzerindeki etkiyi ifade eden iddiayı güçlendirecek mahiyettedir.

3.6. Tashîf Neticesinde Ortaya Çıkan Hatalar

İbn Berrî, eserinde tashîf yapılan bazı kelimelere temas eder ve bunların doğrularının ne olduğunu açıklar. Müellif, tashîf yapıldığı belirtilen kelimeler arasında (بَشِيمَة)'ye yer vererek, 'çocuğun doğumu sırasında onunla birlikte çıkan şey' anlamındaki bu kelimenin aslında (مَشِيمة) olduğunu kaydeder.[77] Ancak tarafımızca -Şâmile programı üzerinden- yapılan taramalarda söz konusu "(بَشِيمَة)" kelimeye rastlanmamıştır. Buna nazaran Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinin fürû fıkıh eserlerinde (مَشِيمة) kelimesi yüzden fazla yerde kullanılmakta ve İbn Berrî'nin verdiği tanım da zikredilmektedir.[78] Müellif, bu anlamda kelimeyi doğrudan *Teskîfu'l-lisân*'dan nakletmiştir.[79]

İbn Berrî, fukahanın galat kullanımına örnek olarak **(**غَبِيط) kelimesini zikretmektedir. Ancak dört mezhebin fıkıh literatürü tarandığında bu kelimeye oldukça sınırlı sayıda rastlanabilmektedir. Bazı eserlerde yer alan kullanımlar ise, müellifin vefat tarihi dikkate alındığında, onun bilmesine imkân bulunmayan örneklerdir. Kelimelerde tashîf yoluyla ortaya çıkan kullanımların kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi, bunların dili bozduğuna dair dile getirilen iddialara itiraz edilmesi de mümkün değildir. Bununla

---

75 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 15.

76 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Abdullâh et-Turkî (Kahire: Merkezu Hicr, 1432/2011), 1/82, 105; 2/306; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvattaʾi Mâlik*, thk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî - Âişe bnt. Hüseyin es-Süleymânî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 2/10.

77 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*, 21.

78 Ebul-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Bernesî el-Fâsî Zerrûk, *Şerhu Zerrûk ala Metni'r-Risâle*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1427/2006), 1/14; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Gazi el-Osmani İbn Gazi el-Miknasî, *Şifâʾu'l-Ġalîl fi Halli Mukfeli Halîl*, thk. Ahmed b. Abdulkerim Necib (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1429/2008), 1/371; Ruʻaynî, *Mevâhibu'l-Celîl fi Şerhi Muhtasarı Halîl*, 3/228; Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şafiî İbnu'l-Mehâmilî, *el-Lubâb fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiʿî*, thk. Abdulkerim b. Suneytanel-Umerî (Medine: Dâru'l-Buhârî, 1416), 78; Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdiʿ fi şerhi'l-Mukniʿ* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 5/215; Mansur b. Yunus b. Salahuddin b. Hasen el-Hanbeli el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâʿ ʿan Metni'l-ʾİknâʿ* (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 1/220.

79 İbn Mekkî, *Teskîfu'l-lisân ve Telkîhu'l-cinân*, 52.

birlikte, dört mezhebin fıkıh literatüründe müellifin doğru şekli olarak belirttiği (عَبِيط) kullanımının oldukça yaygın olduğu da belirtilmelidir.

Müellif, fıkıh literatüründe sıkça geçen (المذي) ve (الوذي) kelimelerinin yanlış kullanıldığını, vedî kelimesinin doğru şeklinin ise (الوَدْي) olduğunu belirtir; ancak mezî kelimesinin doğru şekline değinmez. İbn Berrî'nin kaynakları arasında yer alan Sıkıllî ise, mezî kelimesinin (المَذِيّ) şeklinde şeddeli olması gerektiğini, vezî kelimesinin ise yalnızca vedî şeklinde okunabileceğini ifade eder.[80] Aynî, mezî kelimesinin tahfîf ve teşdîd ile okunmasına temasta bulunur,[81] ancak Hanefî mezhep metinlerinde kelimenin daha çok tahfîf ile kullanıldığı görülmektedir.[82] (الوَدْي) kelimesi ise birçok kaynakta müellifin belirttiği şekilde kaydedilirken, az miktarda da (الوَذي) olarak zikredilmektedir.[83] Öte yandan meseleye lügatçiler açısından bakıldığında tablo farklılaşmaktadır. Zira birçok dilci, (الوَدْي) ile (الوَذي) kelimelerinin aynı anlamda olduğunu ifade etmektedir.[84] İmam Muhammed, mezî ve vedî kelimelerinin lugavî farklarına temas ederek iki kelime arasındaki incelikleri ortaya koymaktadır. İmam Muhammed, mezî kelimesini "ince ve beyaz bir sıvı" şeklinde tavsif ederken, vedî kelimesi "bevlden sonra gelen ince sıvı" olarak açıklar.[85] Dört mezhebin fıkıh literatürü de bu doğrultudaki kullanımlarla doludur.

4. İbn Berrî'nin İddiaları ve Fıkıh Literatüründeki Durum

İbn Berrî, üzerinde namaz kılınan hasır ve benzeri şeyler için "مصلى/Musallâ" kelimesini kullanır ve doğru kullanımın da bu olduğunu ifade eder. Kelimenin cem'i müennes (مصلات) formundaki kullanımının ise hatalı olduğunu belirtir ve bu sebeple fakihleri eleştirir.[86] Ancak fıkıh literatürü incelendiğinde durumun farklı olduğu; dört mezhebin fıkıh kaynakları Şâmile programı üzerinden tarandığında, bu tür bir kullanımın — görebildiğimiz kadarıyla— mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.[87] Ayrıca, söz konusu kelimenin yukarıda zikri geçen ve bu alandaki çalışmalarda da yer verilmemiş olması

---

80 İbn Mekkî, *Teskîfu'l-lisân ve Telkîhu'l-cinân*, 214.

81 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1/350.

82 Şeybânî, *el-Asl*, 1/37; Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Kenzu'd-dekâ'ik*, thk. Sâ'id Bekdâş (Beyrût; Medîne: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1432/2011), 140; Muhammed b. Ferâmerz b. Alî Mollâ Husrev, *Dureru'l-hukkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm* (b.y.: Dâru İhyâ'i'l-kutubi'l-Arabiyye, ts.), 1/19; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, 1/64; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1/331.

83 Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetvâ*, 26, 35; Ebû'l-Fadl Iyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî İyâd, *et-Tenbîhâtu'l-Mustenbita alâ'l-Kutubi'l-Mudevvene ve'l-Muhtelita*, thk. Muhammed el-Vesîk - Abdulmun'im Humeytî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), 1/56; Halîl b. İshâk b. Mûsâ Diyâuddîn el-Cundî el-Mısrî Halîl b. İshâk el-Cundî, *et-Tavdîh fi Şerhi'l-Muhtasari'l-Fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb (Dublin/İrlanda: Merkezu Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 1429/2008), 1/33.

84 Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*, 40/186; el-Kâdî Abdu'n-Nebî b. Abdi'r-Resûl el-Ahmed Nekrî, *Dustûru'l-'Ulemâ': Câmi'u'l-'Ulûm fi Istılâhâti'l-Funûn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/311.

85 Şeybânî, *el-Asl*, 1/37.

86 İbn Berrî, *Ğalatu'd-Duafâ' min el-Fukahâ'*, 26.

87 Elimizdeki mevcut Şâmile programı üzerinden dört mezhepteki fıkıh kitapları taratılmış ancak mezkûr şekilde kullanıma rastlanılmamıştır.

dikkat çekicidir. Buna nazaran hem Ebû Yûsuf hem de İmam Muhammed eserlerinde bu kelimeyi müellifin belirttiği şekilde kullanmıştır.[88]

İbn Berrî'nin fakihlere yönelik eleştirilerinden bir diğeri de ribâ/faiz hadisinde geçen (هاء وهاء) lafzıyla ilgilidir.[89] Ona göre bu kelimenin (ها وها) şeklinde kullanımı hatalıdır. Ancak söz konusu eleştirinin aslında kendisinden önce kaleme alınan eserlerde de gündeme getirildiği, özellikle Hattâbî'nin muhaddislere yönelttiği tenkitler arasında mevcuttur.[90] Elimizdeki tarama imkânlarıyla birlikte fıkıh literatürü bütüncül olarak incelendiğinde, (ها وها) şeklindeki kullanımın sekiz eserde yer aldığı tespit edilmiştir.[91] Bu eserlerden biri Hanefî,[92] dördü Mâlikî,[93] ikisi Şâfiî[94] ve birisi de Hanbelî mezhebine aittir.[95] Bununla birlikte, İbn Berrî'nin vefat tarihi ile söz konusu müelliflerin vefat tarihleri karşılaştırıldığında, bu eserlerden yalnızca beşine ulaşmış olma ihtimali bulunmaktadır. Müellifin hocalarının Endülüs coğrafyasında yaşamış olması, bu alanda eserler kaleme alması dikkate alındığında, özellikle Mâlikî kaynaklarındaki bu kullanıma vâkıf olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki, İbn Berrî'nin hata isnat ettiği fakihler, Mâlikî mezhebinde müçtehitlik derecesine ulaşmış ve dil ilimlerinde de otorite kabul edilen şahsiyetlerdir. Bu durum, onların hata yapma ihtimalini bütünüyle ortadan kaldırmasa da İbn Berrî'nin fukahayı merkeze alarak söz konusu örnekleri fakihlere atfetmesi, yalnızca bir dil tashihi değil, aynı zamanda belirli bir tenkit tavrını yansıtan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Binaenaleyh İbn Berrî'nin "fukahanın kullanımı" diyerek zikrettiği bazı örneklerin gerçekte kendisinden önce muhaddislerin hatalı kullanımları bağlamında gündeme getirilen meseleler olduğu müellifin bunları fakihlere nispet ederek aktarması da muhtemeldir.

---

88 Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. İbrâhîm el-Ensârî Ebû Yûsuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgānî (Hindistan: Lecnetu İhyâʾi'l-Meʿârif en-Numâniyye, 1357), 1/178; Şeybânî, *el-Asl*, 1/321; 2/174, 176, 307, 465.

89 Söz konusu hadiste Hz. Peygamber (sav), (الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالبُرُّ بِالْبُرِّ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ) buyurmuştur. bk. Buhârî, "Buyû", 54.

90 Hattâbî, *Islâhu Ğalati'l-Muhaddisîn*, 45.

91 Şâmile'de yer alan dört mezhep literatürü taratılmıştır.

92 Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1414/1993), 12/11.

93 Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Alî Kâdî Abdulvehhâb, *el-Maʿûne ala Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîş Abdulhak (Mekke: Mektebetu'l-Mustafâ, 1415/1995), 1/1022; Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. el-Lebbâd el-Kayravânî İbnu'l-Lebbâd, *er-Red ale'ş-Şâfi'î*, thk. Abdulmecîd b. Hamde (Tunus: Dâru'l-Arab, 1406/1986), 62; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî İbn Ruşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-Tahsîl ve'ş-Şerh ve't-Tevcîh ve't-Taʿlîl li'Mesâili'l-Mustehrace*, thk. Dr. Muhammed Haccî ve âharûn (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988), 6/480; Ebû Fâris AbdulAzîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî İbn Bezîze, *Ravdatu'l-Mustebîn fi Şerhi Kitabi't-Telkîn*, thk. Abdullatîf Zekkâġ (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1431/2010), 2/971, 972.

94 Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmuʿ Şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.), 13/101; Kalyûbî, *Hâşiyetâ Kalyûbî ve Amîre*, 4/96.

95 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. İbn Hanbel, *Mesâʾilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: el-Mektetbü'l-İslâmî, 1988), 3/234, 235.

İbn Berrî, fakihlerin hatalı kullandığı birçok kelime sıralamaktadır. Ancak bu kelimelerin bir kısmına fıkıh eserleri tarandığında rastlanmazken, diğer bir kısmının ise tam da müellifin belirttiği şekilde kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi (شُرْفَةٌ) kelimesi bunun örneklerindendir. İbn Nüceym kelimeyi müellifin belirttiği şekilde kullanmıştır.[96] İbn Berrî'nin temas ettiği ancak fıkıh literatüründe karşılığı bulunmayan kelimelere (ناسور) (شوار) ve (مزدغة) lafızları örnek gösterilebilir. Bu husus, İbn Berrî'nin alandaki mevcut literatürden aktarımlarla yetindiğini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Nitekim söz konusu kelimelerden bazılarının, kendisinden önceki kaleme alınan eserlerden aktarım olduğu anlaşılmaktadır.[97]

Sonuç

Nasların doğru anlaşılmasına yönelik temel kaygı, Arap dilinin otantik yapısının korunmasını zorunlu kılmış; bu doğrultuda dildeki yozlaşma ve bozulmalar, anlamın tahrifine yol açabilecek temel bir tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla dilin safiyetini kaybetmesi, yalnızca edebî bir gerileme değil, aynı zamanda dinî metinlerin lafız ve mana bütünlüğünü tehdit eden bir risk olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple ulema, dildeki bozulmayı dinin özünden sapma tehlikesiyle eşdeğer tutarak, "dilin korunmasını dinin korunması" ilkesinin bir parçası haline getirmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, dilin korunması sadece filolojik bir uğraş olmaktan çıkıp tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usulünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle *lahn* olgusunun yaygınlaşması, ulemayı dilin kurallarını tedvin etmeye ve "*galat*" niteliğindeki kullanımlara karşı önlem almaya sevk etmiştir.

Bu meseleye ilişkin literatür, erken dönemlerden itibaren oluşmaya başlamıştır. Özellikle lügatçilerin ve nahiv âlimlerinin bu sahadaki yoğun çalışmaları dikkat çekmektedir. Entelektüel çevrelerde ortaya çıkan dil hataları da bu alandaki yazının gelişiminde önemli bir etken olmuştur. İbn Berrî'nin eseri de bu tür çalışmalardan biridir. O, fakihlerin bazı kelimeleri hatalı biçimde kullandıklarını ileri sürerek bir eser kaleme almış ve onların bu ifadelerini tartışmaya açmıştır.

Dile getirilen hususlar, aslında muhaddisler arasında yaygın olan tashîf olgusu ile yakından ilişkilidir. Nitekim bu alandaki ilk eserlerin, muhaddislerin söz konusu hatalarına işaret etmek amacıyla kaleme alınmış olması da tesadüfî değildir. Müellifin, kendisinden önce bu sahada telif edilen eserlerden önemli ölçüde istifade ettiği ve onlardan aktarımda bulunduğu müşahede edilmektedir. Onun, bu eserlerde zikredilen bazı kelimelerin fakihler tarafından da kullanılmakta olduğunu fark etmesi üzerine, benzer nitelikte bir çalışmayı fukaha üzerinden gündeme taşıdığı anlaşılmaktadır.

---

[96] İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, 2/350.

[97] İbn Mekkî, *Teskîfu'l-Lisân ve Telkîhu'l-Cinân*, 98; Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî el-Harîrî, *Durretu'l-Ğavvâs fî Evhâmi'l-Havâs*, thk. Arafât Matracî (Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekafe, 1418/1998), 280.

Ayrıca dönemin yazım şartları gereği eserlerde genellikle noktalama işaretlerinin bulunmaması, her iki şekilde de okunmaya elverişli kelimelerin bulunması, müellifin açıkça (*mu'ceme*, *mühmele*) gibi kayıtlar belirtmemesi galat olgusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, söz konusu kelimeler açıkça ifade edilmediği sürece hangisinin kastedildiğini tespit etmek mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla dönemin yazım koşullarının da bu tür hataların ortaya çıkışında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

İbn Berrî'nin fukahanın galat kullanım örnekleri arasında zikrettiği birçok kelimenin -tarama imkânları dahilinde- dört mezhep literatüründe yer almadığı tespit edilmiştir. Ayrıca birçok kelimenin fıkıh ilmiyle doğrudan bir ilişkisinin bulunmadığı da belirtilmelidir. Anılan kelimelerin ise daha çok alanla ilgili mevcut eserler esas alınarak nakledildiği görülmektedir. Diğer taraftan tashîf olduğu belirlenen kelimeler dışındaki kullanımlar med-kasr, hareke-sükûn, tahfîf ve teşdîd şeklindeki okumalardan kaynaklanmaktadır. Mezkûr durumların ise mana cihetinden ciddi fonksiyonel bir etkisinin olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak fasih kelamın korunması adına bu hususlara da dikkat edilmesi dil zevki, sahih telaffuz ve dilin yozlaşmaması adına oldukça önemlidir.

Bu noktada şu husus vurgulanmalıdır: İbn Berrî'nin dildeki bozulmaya dair dikkat çektiği kusurlar, fıkhın kurucu imamları için geçerli değildir. Aksine, Arap dilinin gramer ve semantik inceliklerine bütünüyle vakıf olan bu müçtehitlerin dilsel kullanımları, dinî nasların anlaşılmasında kurucu birer hüccet mahiyetindedir. Hatadan tamamen salim olmasalar da kurucu imamların, dilin inceliklerinden azami ölçüde istifade ettikleri, elfâz bahislerinde bu alandaki yetkinliklerini ortaya koydukları ve nahiv bilginlerinden bu hususta herhangi bir itirazla karşılaşmadıkları görülmektedir. Bu durum yukarıda zikredilen mezhep imamlarının dildeki kullanımlarının hüccet olması savını destekler niteliktedir. Müellifin hocalarının benzer tarzda eserler kaleme almış olması, bu alanda yazılan eserlerin daha çok Endülüs orijinli olması ve Mâlikî fakihleri merkeze alınarak yazılması oldukça dikkat çekmektedir.

İbn Berrî'nin fukahaya dilsel olarak yönelttiği eleştirilerin birçoğunu lehçesel bir kullanım olarak lügatlerde bulmak mümkündür. Diğer bazısının ise otorite dilciler tarafından kullanıldığı müşahede edilmektedir. Ayrıca söz konusu kullanımların güçlü şevâhidi de olması bunların birer tercih olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

Abdulkâdir el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Omar el-Bağdâdî. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997.

Abdulvâhid er-Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrulislâm Abdulvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî. *Bahru'l-Mezheb*. thk. Târık Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.

Alâuddîn el-Buhârî, Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1424.

Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin. *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. Dımaşk: Mektebetü'l-Asriyye, 1433.

Ahmed Nekrî, el-Kâdî Abdu'n-Nebî b. Abdi'r-Resûl. *Dustûru'l-Ulemâʾ: Câmiʿu'l-Ulûm fî Istılâhâti'l-Funûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, 1421/2000.

Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.

Akçakoca, Yusuf. *Arap Dilinin Temel Dayanakları –Sema – İcmâ – Kıyas – İstishâb*, Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık. 2023.

Aynî, Bedruddîn. Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1420/2000.

Bâbertî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1489/1970.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef. *el-İşâre fî Maʿrifeti'l-Usûl ve'l-Vicâzeti fî Maʿnâ'd-Delîl*. thk. Muhammed Alî Ferkûs. Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1416/1996.

Bahşi, Turan. "Arapçada 'Lahn'ın İlk Dönem Dil Çalışmalarına Etkisi". *Turkish Academic Research Review* 5/4 (2020), 595-606. https://doi.org/10.30622/tarr.818519

Battâl, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed er-Rekbî. *en-Nazmu'l-Mustaʿzeb fî Tefsîri Ğarîbi Elfâzi'l-Mehezzeb*. thk. Mustafâ Abdulhafîz Sâlim. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1988-1991.

Bendenîcî, Ebû Beşer el-Yemân b. Ebi'l-Yemân. *et-Takfiye fi'l-Luğa*. thk. Halîl İbrâhim el-Atıyye. Bağdat: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1976.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ʿAlî el-Hüsrevcirdî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Abdullâh et-Turkî. 22 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr, 1432/2011.

Buceyrimî, Suleymân b. Muhammed b. Omer el-Buceyrimî el-Mısrî eş-Şâfiʿî. *et-Tecrîd li Nefʿi'l-Ubeyd*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1369/1950.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhuddîn b. Hasen el-Hanbelî. *Keşşâfu'l-kınâʿ ʿan Metni'l-ʾİknâʿ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1982.

Çelik, Muhammet. "Dillerin Eşitliği". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 35 (29 Şubat 2024), 408-429. https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1399627

Çıkar, Mehmet Şirin. *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Durmuş, İsmail. "İbn Berrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ebû Ahmed el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullâh b. Saʿîd b. İsmâîl. *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*. thk. Mahmûd Ahmed Mîre. 2 Cilt. Kahire: el-Matbaʿatu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, 1402/1981.

Ebû Hafs en-Nesefî, Ebû Hafs Omer b. Muhammed. *Tılbetu't-Talebe fî'l-Istılâhâti'l-Fıkhiyye*. Bağdat: Matbaatü'l-Âmire, 1311.

Ebû Mûsâ el-Medînî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Omer el-İsbehânî. *el-Mecmûʿu'l-Muğîs fî Ğarîbî'l-Kurʾân ve'l-Hadîs*. thk. Abdulkerîm el-Azbâvî. 3 Cilt. Cidde: Dâru'l-medenî, 1406-1408.

Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgānî. Hindistan: Lecnetu İhyâʾi'l-Meʿârif en-Numâniyye, 1357.

Ebû'l-Berakât el-Enbârî, Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn. *el-İnsâf fî Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. Dımaşk: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1424/2003.

Ebû'l-Berakât el-Enbârî, Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn. *Nuzhetu'l-Elbâʾ fî Tabakâti'l-Üdebâʾ*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî. Zerka: Mektebetü'l-menâr, 1405/1985.

Efgânî, Saîd. *Min târîhi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1398.

Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/11 (2007), 155-183. https://izlik.org/JA63TG64RA

Esad, Abdülkerim Muhammed. *Beyne'n-nahv ve'l-mantık ve ulûmü'ş-şarîʿa*. Riyad: Dârü'l-Ulum, 1983.

Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1987.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Güman, Osman. *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Haddâdî, Ebûbekir b. Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Hanefî. *el-Cevheretu'n-neyyira alâ Muhtasari'l-Kudûrî*. 2 Cilt. Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322.

Halîl b. İshâk el-Cundî, Halîl b. İshâk b. Mûsâ Diyâuddîn el-Cundî el-Mısrî. *et-Tavdîh fî Şerhi'l-Muhtasari'l-Ferʿî li İbni'l-Hâcib*. thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb. 8 Cilt. Dublin/İrlanda: Merkezu Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 1429/2008.

Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şeze'l-arf fî fenni's-sarf*. Riyad: Mektebetü'r-Rüş, ts.

Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Basrî. *Durretu'l-Ğavvâs fî Evhâmi'l-Havâs*. thk. Arafât Matracî. Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekafe, 1418/1998.

Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *Islâhu Ğalati'l-Muhaddisîn*. thk. Hâtim ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Hısnî, Ebû Bekr b. Muhammed el-. *Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Ğâyetu'l-İhtisâr*. thk. Alî Abdulhamîd Baltacı - Muhammed Vehbî Suleymân. Dımaşk: Dâru'l-hayr, 1994.

İbnu'r-Rifʿa, Ebû'l-Abbâs Necmuddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *Kifâyetu'n-Nebîh fî Şerhi't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Bâsallûm. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2009.

İbn Berrî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Berrî b. Abdilcebbâr İbn Ebi'l-Vahş. *Ğalatu'd-Duafâʾ min el-Fukahâʾ*. thk. Hâtim Sâlih ed-Damin. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1987.

İbn Bezîze, Ebû Fâris Abdulʿazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî. *Ravdatu'l-Mustebîn fî Şerhi Kitabi't-Telkîn*. thk. Abdullatîf Zekkâğ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1431/2010.

İbn Gâzî el-Miknâsî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Gâzî el-Osmânî. *Şifâʾu'l-Ġalîl fî Halli Mukfeli Halîl*. thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-hadîs, 1429/2008.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. *Mesâʾilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: el-Mektetbü'l-İslâmî, 1988.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Cemâleddîn İbn Hişâm. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâʿî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-tabâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi, ts.

İbn Kâsım el-Gazzi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *Fethü'l-karîbi'l-mücîb fî şerhi elfâzi't-Takrîb*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.

İbn Madâ', Ebû el-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Madâʾ el-Lahmî el-Kurtubî. *er-Redd ale'n-Nuhât*. Kahire: Daru'l-itisâm, 1399/1979.

İbn Mekkî, Ebû Hafs Omer b. Halef b. Mekkî es-Sıkıllî el-Himyerî. *Teskîfu'l-lisân ve Telkîhu'l-cinân*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1410/1990.

İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Emineddin. *Şerhü'l-Menâr li-İbni'l-Melek (İbnü'l-Aynî şerhiyle birlikte)*. İstanbul: Salah Bilici, 1292.

İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed. *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. 8 Cilt. Kahire: 1311.

İbn Nüceym, Zeynüddin. *Fethu'l-ġaffâr fî şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.

İbn Ruşd el-Cedd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-Tahsîl ve'ş-Şerh ve't-Tevcîh ve't-Taʿlîl li Mesâili'l-Mustehrace*. thk. Dr. Muhammed Haccî ve Âharûn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988.

İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid b. Abdilhamîd b. es-Sîvâsî. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.

İbnu'l-Lebbâd, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. el-Lebbâd el-Kayravânî. *er-Red ale'ş-Şâfiʿî*. thk. Abdulmecîd b. Hamde. Tunus: Dâru'l-Arab, 1406/1986.

İbnu'l-Mehâmilî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiʿî. *el-Lubâb fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiʿî*. thk. ʿAbdulkerîm b. Suneytânel-ʿUmerî. Medine: Dâru'l-Buhârî, 1416.

İbnu'ş-Şıhne, Ebu'l-Velîd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî. *Lisânu'l-hukkâm fî maʿrifeti'l-ahkâm*. Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1393/1973.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Huseyn Alî el-Yedrî - Saʿîd Fûde. Amman: Dâru'l-Beyârık, 1420/1999.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fî Şerhi Muvattaʾi Mâlik*. thk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî - Âişe bnt. Hüseyin es-Süleymânî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.

Kâdî Abdulvehhâb, Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Alî. *el-Maʿûne ala Mezhebi Âlimi'l-Medine*. thk. Hamîş Abdulhak. 3 Cilt. Mekke: Mektebetu'l-Mustafâ, 1415/1995.

Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl Iyâd b. Mûsâ el-Yahsubî. *et-Tenbîhâtu'l-Mustenbita alâ'l-Kutubi'l-Mudevvene ve'l-Muhtelita*. thk. Muhammed el-Vesîk - Abdulmunʿim Humeytî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011.

Kalyûbî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed. *Hâşiyetâ Kalyûbî ve Amîre*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Karâfî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Nefâʾisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûdi - Alî Muhammed Muavvid. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.

Kâsânî, Alâʾuddîn Ebûbekir b. Mesʿûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin. *Nahvü'l-kulûb*. thk. Muhammed Ali Mursî. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-. *el-İhtiyâr li-taʿlîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.

Meydânî, Abdülġanî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ġuneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyîddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-İlmiyye, 1429.

Mollâ Husrev, Muhammed b. Ferâmerz b. Alî. *Dureru'l-hukkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâʾi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.

Molla Hüsrev, Mehmed Efendi. *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vüsûl*. Dersaâdet: Matbaa-i Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321.

Molla Hüsrev, Mehmed Efendi. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.

Mutarrizî, Ebû'l-Feth Nâsir b. Abdusseyyid Ebî'l-Mekârim b. Alî Burhânu'd-Dîn el-Hârzemî. *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Muʿrib*. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Kenzu'd-dekâʾik*. thk. Sâʾid Bekdâş. Beyrût; Medîne: Dâru'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1432/2011.

Neşvân el-Himyerî, Neşvân b. Saʿîd el-Yemenî. *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab min el-Kulûm*. thk. Huseyn b. Abdullâh el-Umerî v.dğr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmuʿ Şerhu'l-Muhezzeb*. Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tahrîru Elfâzi't-Tenbîh*. thk. Abdulğanî ed-Dakar. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1408/1987.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ruʿaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-Ulvâni. Beyrut: Müessestü'r-risâle, 1418/1997.

Râzî, Ebû Abdullâh Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir Hanefî. *Muhtâru's-Sıhâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *Tashîhu't-Tashîf ve Tahrîru't-Tahrîf*. Kahire: Mektebetü Hancî, 1407/1987.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1414/1993.

Sirâcuddîn İbn Nuceym, Sirâcuddîn Omer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *en-Nehru'l-fâʾik şerhu Kenzi'd-dekâʾik*. thk. Ahmed Azv ʿİnâye. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2002.

Suğdî, Ebu'l-Hasan Alî b. el-Huseyn b. Muhammed el-Hanefî. *en-Nutef fi'l-fetvâ*. thk. Salâhuddîn en-Nâhî. Amman; Beyrut: Dâru'l-Furkân; Muessetu'r-Risâle, 1404/1984.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulhakîm Atiyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 1427/2006.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.

Şahin, Ünal. "Fıkıh İlminde Şiirle İstişhâd: el-Mebsût Örneği". *Mütefekkir* 9/18 (2022), 385-408. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219561

Şahin, Ünal. "Kurucu İmamlar Dönemi İhtilaf Zemini Olarak Hurûfu'l-meʿânî: İmam Züfer Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2022), 727-751. https://doi.org/10.51447/uluifd.1168325

Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-LaHmî el-Ğırnâtî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân. 7 Cilt. Kahire: Dâru İbn Affân, 1417/1997.

Şemsu'd-Dîn el-Baʿlî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû'l-Feth. *el-Mutliʿ alâ Elfâzi'l-Mukniʿ*. thk. Mahmûd el-Arnâvût - Yâsîn Mahmûd el-Hatîb. Cidde: Mektebetu's-Sevâdi li't-Tevzi, 1423/2003.

Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Şurunbulâlî, Hasen b. Ammâr b. Alî el-Mısrî el-Hanefî. *Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1425/2005.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1385–1965.

Zerrûk, Ebul-ʿAbbâs Şihâbuddîn Aḥmed b. Aḥmed b. Muḥammed b. ʿÎsâ el-Bernesî el-Fâsî. *Şerhu Zerrûk ʿalâ Metni'r-Risâle*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1407.

Zeylaʿî, Osmân b. Alî b. Mehcen el-Bâriʿî Fahruddîn el-Hanefî. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti'ş-Şelebî*. Bulak; Kahire: el-Matbaʿatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1313.